

50.

DİNLER BİLİMİ

Prof. Dr. MEHMET TAPLAMACIOĞLU

Özelliđi ve görevi :

Dinler Biliminin amacı, bütün dinlerin tetkiki, ortaklaşa niteliklerinin tesbiti ve sonuçlarının gözlemidir. Disiplin sadece bilimsel verileri izler, inceler ve hiç bir suretle tek bir dinin ölçüleriyle bağlı kalmaz. Bu nedenle tek bir dinin savunması görevini üzerine almış olan ve normatif bir metotla çalışan teoloji (kelâm) den ayrılır. Gerçekte Teoloji, onu inceleyen kimsenin dinî inancına bağlı bulunduğundan tek bir dinde derinleşme çabasını karşılar; Oysa ki Dinler bilimi bütün dinleri objektif yönü ile ele alır.

Dinler Bilimine düşen görevleri şöyle sıralayabiliriz:

1- Dinler Bilimi dinin kültür ve tarih şuuru içindeki yerini açıkça belirterek onu diğer bilimlerden ayıran sınırları kesinlikle tesbit ettikten sonra, bir sürü benzersiz dinlerle karşı karşıya gelir. Bunların bir kısmı geçmişte yaşamış, bir kısmı günümüzde yaşayan ve bir kısmı da doğmak üzere olan dinlerdir. Disiplinin, bir fark ve öncelik gözetmeden dinlerden her birinin mahiyet, gelişme veya hiç olmazsa bilimsel sorunlara ne ölçüde karşılık verdiğini açıklamaya büyük bir önem vermesi gerekir.

2- Her dinde her vakit birbirine benzemeyen elemanlar göze çarpar. Bundan dolayı Dinler Bilimi, benzersiz dinleri tümü ile bir arada toplayamaz. Bununla beraber bunların herbirinde rastlanan Tanrı, şeytan, ervah, dünya ve öbürdünya, tören, ahlâk ve dinsel kişi ve benzeri kavramların kökenlerini tesbit ederek anlamlarını kontrol etmekle görevlidir.

3- Dinler biliminde en önemli taraf, yaşayan bir dinin gösterdiği orijinalite, mensupları arasında yarattığı enerji ve topluluk içinde vardığı etkinlik derecesini bilmek ve bu dinde insanî ve ilâhî değerlerin neler olduğunu açığa vurmaktır.

4- Bütün dinler, aşağı yukarı benzeri amaçlarla (Necat-Kurtuluş-Salut)¹

¹ Evrensel ve özellikle göksel (Semavi) dinlerde Düşüş ve Kurtuluş (Chute et Salut) problemi büyük bir yer tutar. Düşüş Hz. Adem'in Cennetten çıkarılması kurtuluş ise kurtarıcı sıfatını taşıyan peygamberler yolu ile insanın kurtulması hidayete ermesidir.

Tanrısal Çevre ile bir köprü kurmak ister. Burada dinlerin birbirleriyle sürdürdükleri ilişkiler sorunu ortaya çıkar. Dinler kendi aralarında ya bağımsız ve ilişkisiz olarak yan yana yaşar dururlar; yahut bunlardan birini ötekine bağlayan bir bağ vardır. Bu durumun tesbiti de yine Dinler biliminin bir görevidir.

5- Bir dine başta mantık ve muhteva önemlidir. Bundan sonra tarihi faktörler gelir. İşte bu doğrultuda, Dinler Bilimi, soy sop, ulus ve uruk, siyaset ve iktisat, toplumla çevreyle ve nihayet topluluğa ilişkin iç ve dış âlemin soru ve sorunları ile ilgilenir. Öte yandan bir dinin tam olarak anlaşılması için iç gelişmenin kaydettiği merhaleler de önemlidir. Biyolojik bir organizmada olduğu gibi bu gelişmeyi bir takım kanunlara bağlamak çabaları yersiz ve gereksizdir. Bununla beraber dinî olaylarda bazı ritimler müşahede etmek mümkündür. Örneğin tabii genişleme ve gelişmeler sonucu peygamberlerin zuhuru, Rasyonalist sathileştirme ve mistik derinleşmeler sonucu itikat farkları ve itizallerin meydana gelmesi ve bir ucu rızfa giden ayrılma ve ayrılaşmalar bu türdendir. Dinler bilimi bu sorunların yorumunu da görevleri arasında bulur.

Dinler Biliminin metotları ve özel alanı :

Dinler Bilimi üçüzlü bir gelişme alanı içindedir: Dinler Tarihi (Hiérographie), mevcut materyeli ahr, vasıflar ve açıklar; Din Bilimi (Hiérologie) mevcut malzemenin anlaşılması için onu bir düzene koyar; *Din Felsefesi* (Hiérosophie), Dini kavramları inceler. Böylece din olayları çeşitli görünüşlerdedir. Bu farklı görünüşler farklı çözüm yolları ve metotlarla tetkik edilir. Bunların başında yukarıda işaret ettiğimiz üzere *Dinler tarihi* gelir. Bu disiplin tarihi kaynaklara giderek din olaylarını zamanımıza gelen şeklele vasıflar. Bu olayların başlangıç, evrim ve diğer olaylarla tabiiyet derecesine ve sonuçlarının gözlemlenmesine özel bir dikkat sarfeder. *Din Psikolojisi*, Ruhî alandan başlayarak dini süreçleri anlamaya çalışır. *Din Sosyolojisi*, Din ve toplum olaylarının karşılıklı etki ve tepkilerinden ve dinden çıkan sosyal şekillerden bahseder. *Din Felsefesi*, doğruluk ve değer bakımından din olaylarının esasını, normlarının ideal şeklini inceleyerek araştırmalara ışık vermek iddiasındadır. Uzmanların pek çoğu bu disiplini Dinler Bilimi dışına atmıştır. Gerçekte din olaylarının anlam ve önemini açıklığa kavuşturmak ve dini malzemeye hakkıyla nüfuz edebilmek için din felsefesi gereklidir. Öte yandan bazı dini şekiller vardır ki din felsefesine baş vurulmadan anlaşlamaz. Bu arada bir olaylar bilimi olan *Din Fenomenolojisi*ni ve Mukayeseli din (religion comparée)ji de Dinler Bilimi

familyasına katmak gerekir. Mukayeseli Din yukarıda sözü geçen disiplinler yardımıyla çeşitli dinler arasında benzerlik ve ayrılıkları keşfetmeye uğraşır.

Bilginler, din, aile ve Devlet olaylarının insanlıkla başladığını savunurlar. Gerçekten en layık sanılan bazı kavram ve kurumların kaynağını dinden aldığı sosyolojik tesbitler sonunda anlaşılmıştır. Dinle bir ilgisi olmadığı sanılan zaman ve mekân kategorilerinin temelinde dini inançların yattığı söylenmektedir. İnsanlık âlemi bugün dinle ilişkisi tamamen kesilmiş olan bir çok kavram ve kurumları din dışına çıkarmak için uzun yıllarını harcamıştır. Rönesans, Reform ve büyük Devrim gibi nirengiler bu yolda varılan belirli aşamaları göstermektedir. Günümüzde din her türlü yabancı kurumlardan arınmış ve özgürlüğüne kavuşmuştur. Dinden ayrılan ahlâk, ekonomi, hukuk eğitim ve devlet kurumları nasıl kendilerine özgü metot ve alarlarına çekilmiş ise din de kendi derinliğine giderek tinsel hayatımızı süslemiş ve yine kendine has metotlarla olayları tesbite koyulmuştur. Bu durumda din bir yandan Müsbet Dinler bilimine öte yandan Kelâm, Din Felsefesi, tefsir ve hadis gibi normatif ve dogmatik bilimlere konu olmaktadır. Müsbet dinler bilimi, eski din eğitimine ışık tutan ve ilâhiyat öğreniminde vaz geçilmesi güç bir disiplin haline gelmiştir. Dinler Bilimi içinde sırasıyla Dinler tarihi Din sosyolojisi, din fenomenolojisi ve Din psikolojisini görmekteyiz. Dikkat edilirse bu disiplinler, Din olaylarını objektif yönü ile ve bütün dinleri kapsayacak şekilde araştırmalarını yürütürler. Kısacası bu dallarda konu bütün dinler ve metot ise deskriptif (tavsifi)dir. Yukarıda da dokunduğumuz üzere eski bilginler Hiyerografi (Hiéroggraphie) ile dini ve dinler tarihini, Hiyeroloji (Hiérologie) ile Mukayeseli din ve din Sosyolojisini ve Hiyerozofi (Hiérosophie) ile de Din felsefesini kasederek din olaylarını bu üç disiplinde mütalaa ediyorlardı. Fakat son araştırmalar Din felsefesini, metodu normatif olduğundan bu tasnif dışına atmış, buna karşılık Din fenomenolojisi ile Din Psikolojisini getirmiştir. Şimdi sırasıyla bu disiplinleri ele alalım:

Dinler Tarihi :

Dinler tarihi günümüzde mevcut veya geçmişte yaşamış bütün dinleri bilimsel ve objektif yönden inceler. Din bütün tarihi dönemlerde, bütün ulus ve uygarlıklarda rastlanan bir olaydır. Geçen yüzyılda bir çok düşünürün vardığı sonuca aykırı olarak bilim hayatı, dini ortadan kaldıramamıştır. Bunun bir çok delilleri vardır. Örneğin bazı ülkelerde Hıristiyanlığın kökünü kazımak için harcanan çabalar yanında gerçekten bu dinde kaydedilen gerilemeye paralel olarak bilginlerin *ikame dinleri* (Religions de Remplacement) dedikleri laik

kültün doğduğu görülmüştür. Burada devlet, cemaat, toplum ve millet fikirleri Tanrı fikrinin yerine ikame edilmek istenmiştir. Adolf Hitlerin Nasyonal Sosyalizmi veya Lenin'in Marksizmi gerçekten birer ikame dini sayılır.

Eski Çağda ilk hareketi, M. Ö. VI. yüzyılda yazılmış olan Ksenafones'in eserinde bulmaktayız. Ondan sonra Herodot incelediği ulus ve uruklarda din kurumu üzerinde durmuştu. Daha sonraki bilgiler araştırmalarını Yunan ve Roma dinleri üzerinde sürdürdüler. Lükres'te (Lucrèse) din olaylarının rasyonel bir açıklamasını buluyoruz. Orta çağ Hristiyanlığın, biricik gerçek ve hak din olduğunu kabul etmişti. Bu nedenle öz ve esasını sahte saydığı diğer dinlerle Hristiyan âleminin ilgilenmesi imkânı kalmamıştı. Fakat buna rağmen Lord Hervert de Charbury, Locke ve Anthony Collius çeşitli dinleri tasnif etmişlerdi. Dinler tarihinin ciddi bir araştırma konusu olduğunu görmek için bir hayli beklemek icabetmiştir. XVIII. Yüzyılda Karey ve diğer misyonerler Hindin kutsal kitaplarını batılı dillere çevirmeğe başladılar. Geçen yüzyılda da Çin Dinleri ele alınmıştı. 1799 yılında Hiyeroglifin Şampolyon tarafından okunması Eski Mısır uygarlığını ve din hayatını ortaya çıkardı. Rawlinson'un Behiston harabelerindeki araştırmaları, Asur-Babilonya dinlerinin tanıtılması için önemli bir aşama oldu. Bu arada Başpapaz Dubois Hint Dinleri hakkında ilk objektif eseri yazdı. Robertson Smith, James Frazer ve Max Müller geçen yüzyılın sonunda Dinler tarihine yeni ufuklar açan çalışmalar yapmışlardır. Hele Max Müller'in Doğunun Kutsal Kitapları (Sacred Books of East) adlı ölümsüz eseri bir çok yazarın ilham kaynağı oldu. Zamanımızda ünlü bilginler konu üzerine tam vukufla eğilmiş eski yeni, büyük, küçük bir çok dinler üzerinde çok ayrıntılı eserler vücuda getirmişlerdir. Böylece metafizik formüllerden uzaklaşan Dinler tarihi diğer insan bilimlerinden yararlanmayı başarmıştır. Bu bilim, adının da gösterdiği üzere, tarih, anlayış ve tavsif metotlarından geçerek fenomenolojik bir metoda varmakla olağanüstü bir gelişme arz etmiştir.

Batı Âlemindeki gelişmeyi anahatları ile çizdikten sonra bir de İslâm dünyasına bir göz atmada yarar vardır. Şöyle ki İslâm âlemi Batı Hristiyanlığından farklı olarak çoğu zaman hoşgörü kapısını sonuna kadar açmıştır. İlk Dinler tarihi, felsefe ve tasavvufla birlikte ele alınmıştı. Abbasiler devrinde bütün bilimlerde kayıt edilen gelişmeler yanında Dinler tarihi de layık olduğu inkişafa kavuşmuştur. İbn Mukaffa eski İran Din ve Esatirini arapçaya çevirirken Hint dinleriyle ilgili eserler de arapçaya çevriliyordu. Said Fayyumî Esferî Tevrat'ı ve yahudî dininin hükümlerini içine alan Talmud'u arapçaya çevirmişti. Hristiyan din ve mezhepleri üzerinde başlayan incelemeler Hint, Çin ve Eski Mısır dinlerine kadar gitti. Bugünkü görüşlere yakın dinler tarihinin en

eskisini Abu Mansur Bagdadinin *El Fark Beynel Fırak*, Tahir el Makdisinin Kitabı Bedi'vettarih adını taşıyan eserlerde buluyoruz. Son eserde Çin, Hint, Tibet, Türk, İran, Yahudi, Hıristiyan ve Sabii inanç ve öğretileri üzerinde durulmuştur. Aynı yüzyılda Milel ve Nihal (Hak ve Batıl dinler)e dair eserler yazılmıştır. IV. yüzyılda Kurtubeli Ahmed bin Hazmın yazdığı (kitab-ül Fasl filmilel ve'l-Ehva-i ve'n-nihal adlı eser çok önemlidir. Bu eser çok değerli olmakla beraber Şehristaninin el Milel ve'n-Nihal adlı eseri metot yönünden daha üstündür. Batılı yazarlar bunlardan yararlanmışlardır. Hintli Muhsin Keşmirînin Mezhepler okulu (Debistan-ıMezahip) adlı eseri önemli sayılan bir dinler tarihidir.

Yine bir Müslüman Ülkesi sayılan Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'de sistemli bazı eserlere şahit olmaktadır. Şemsettin Sami Beyin Esatir'i, M. Şemsettin (Şemsettin Günaltay) in Tarih-i Edyanı; Ömer Rıza Doğrulun Yer Yüzündeki dinleri ve Hilmi Ömer Budda'nın Dinler Tarihi bir çok kusurlarına rağmen büyük bir boşluğu doldurur. Annemarie Shimmel'in 1955 yılında yayınladığı Dinler tarihine giriş, Akşam Gazetesinin yayınladığı Büyük Dinler ve Mezhepler Ansiklopedisi, Samih Tiryakioğlunun Dinler tarihi tercümesi ve M. Kahramanın Dinler Tarihi, Dinler tarihi konusunda bereketli bir literatürün başladığını göstermektedir.

Din Sosyolojisi :

Dinler Bilimi içinde çok önemli bir yer işgal eden Din Sosyolojisi çok genç bir bilim dalıdır. Alan, amaç ve metodu hakkındaki tartışmalar henüz bitmiş değildir. Bu sebepten dolayı çok az sayıda olan yazarları kendilerini çoğu zaman karşılaştırmalı dinler biliminin bir temsilcisi gibi görürler. Gerçekte, hele son zamanlarda bu bilim, kendine has alan, amaç ve metotlarıyla bağımsızlığa hak kazanmış bir disiplindir. Bu disiplin, dinle toplum arasında mevcut olan karşılıklı bağlılık ve ilişkileri inceler. Dinler tarihine nazaran farklı bir alandır. Zira Dinler Tarihi Din olaylarının yatay bir etüdü olduğu halde Din Sosyolojisi Dinler manzumesinin dikey bir kesiti üzerine mukayese ve mütalâalarını yürütür. Metodunun deskriptif (tavsifi) olması bakımından normatif bilimlerden (Din Felsefesi ve Kelâmdan) ayrılır. Bu Disiplinin konularını açıklığa kavuşturmak için bir sürü sorular akla gelebilir: Örneğin din, toplum üzerine ne gibi bir etki yapar? Keza, toplumun din üzerindeki etkisi nedir? Din, toplum hayatının oluş ve çözülüşü üzerinde ne istikamette etki yapar? Dinî birliklerin nedenleri ve şekilleri nelerdir? Cemaat (EKKLESİA) nedir? ve benzerleri...

Kuşkusuz, Din sosyolojisinden bütün teolojik ve felsefi görüşlerin anahtarını beklemek haksızlık olur. Bununla beraber Din Sosyolojisinin, sözü geçen disiplinlere, büyük yardımı olduğu gibi bizzat kendisi de bazı başlangıç ve ip uçlarını teoloji ve din felsefesinde bulmaktadır.

Din Sosyolojisinin öncüleri arasında Auguste Comte, Schleiermacher, Hegel, Marx ve Spencer görünürse de gerçek anlamıyla bu ilmi Max Weber kurmuştur. Daha sonra E. Durkheim ve arkadaşları bu yolda bir hayli çalışmışlardır. Günümüzde İngiltere, Almanya, Fransa ve Birleşik Amerika'da büyük çapta araştırmalar yapılmaktadır.

Bugün Din Sosyolojisi iki tehlike ile karşı karşıyadır: Birincisi marksistlerden gelen bir davranış olup Dinî enerjinin önemini hiçe sayan ve dinin sosyal faktörler üzerindeki etkilerine gözünü kapayan akımdır. İkincisi, ruhî ve zihnî süreçleri onların hayattaki yerlerine dikkat etmeden izaha kalkışmaktır. Yani aşırı uçların ileri sürüğü gibi yalnızca ekonomik faktörleri değil sosyal faktörleri göz önünde bulundurmamak gerekir.

Dinî tecrübe, düşünce, davranış ve sosyal şekillerde ifadesini bulur. Bütün dinlerde bu ortaklaşa olaylara şahit olmaktayız. Fakat bunlar arasında halen mevcut olan ve yürürlükte olan olaylarla (Zein-etre-To be) olmasını arzu ettiğimiz olayları (sollen-devoir etre-ought to be) birbirinden ayırd etmek gerekir. Birincilerin çözümünü sosyoloji yaptığı halde ikinci türden olaylarla teoloji uğraşır. Şüphesiz müsbet incelemelerin teolojiye veya din felsefesinin kavşağına vardığı olmuştur. Fakat bütün bunlar birbirinden metot ve mevzu bakımından ayrı olan disiplinleri birleştirmeye bir vesile teşkil etmez.

Dinî nitelikteki bir cemaat veya birliği oluşturan elemanlar nelerdir? İşte bu bütün dinî gruplar teorisinin cevaplandırması gereken ilk sorudur. Burada tabii, dinî ve özellikle dinî olarak teşekkül etmiş grupları birbirinden ayırd etmek zarureti doğmaktadır. Birincisi tabii bağlara dayandığı halde sonuncusu yani özellikle dinî olan gruplar dinden başka bir bağ ve ilişki tanımaz.

Bütün dinlerde, birinci aşamada, tanrı ve tanrısal kutsallıklarla olan ilişkiler akla gelir. İkinci aşamada insanlarla arasındaki ilişkiler ve insanların cemaatla olan ilişkileri söz konusu olur. Üçüncü sırada dış âlemle olan ilişkiler hatıra gelir. Din konusunda meydana getirilen eserler bu üç aşama etrafında döner dolaşır. Böyle din konusu ile ilgili olarak Teolojik eserler yazılır. İnsanla Antropoloji meşgul olur. Dünyayı kozmoloji, öbür dünyayı Eskatoloji tasvir ve tarif eder. Bu arada dinî cemaatin dış âlemle olan ilişkileri sosyolojiye önemli bir etüt alanı sağlar.

Dini Cemaat daha geniş bir birlikte temsil edilir ve orada azınlık veya çoğunluğu teşkil edebilir. Hangi durumda olursa olsun dini grupların diğer dini gruplarla, öte yandan ekonomik, kültürel ve politik kurul ve kuruluşlarla olan ilişkilerinin Din Sosyolojisi çerçevesi içinde incelenmesi gereklidir. Bundan da dinin Devletle olan ilişkilerinin tetkikinin bu disiplinin başta gelen önemli görevlerinden biri olduğu anlaşılır.